

O COLOQUIO DO PADRE SARMIENTO*

X. L. Méndez Ferrín

Coa venia do Excmo. Sr. Presidente, Excmas. Señoras Académicas, Excmos. Sres. Académicos, é para min un honor o poder dirixirme a Vós para disertar, sequer fugazmente, sobre o *Coloquio*, chamado de varias maneiras, que, escrito en verso polo Padre Sarmiento constitúe a primeira pedra do edificio da nosa cultura literaria contemporánea. E motivo de ledicia é, sen dúbida, facelo en Vilafranca do Bierzo, ou do Verzo, como me observa Ramón Lorenzo que rezan os escritos medievais, por Sarmiento vir ao mundo na veciña Rúa da Auga e en casa que vai ser recuperada e que cai por fronte da taberna de Leo, precisa saborosamente J. Santos Puerto, onde este que lles fala hai ben anos bebeu do bon viño da terra na compañía dun Celso Emilio e dun Castroviejo que paraban por aquí en estancias previas aos seus intentos de daren caza ao galo do monte nos Ancares. ¡Doces e saudosos recordos!

Gostaría de adicar estas cativas palabras a unha muller, Marisa Cela, en quen abrazo todas as mulleres e varóns que ao longo dos séculos foron conservando con fidelidade o noso idioma no amado País do Bierzo.

Dous tópicos persiguen sempre a sombra de Sarmiento e o texto do *Coloquio*: o de que o frade conmemorado naceu en Vilafranca por azar e mailo consistente en que as súas coplas, ou romanzón que el di, non son unha obra literaria relevante. Como Sarmiento abriu unha época e marcou unha liña intelectual na que os tópicos deben ser destituídos pola verdade unha e outra vez asediada, eu quixera agora presentar a Xosé Perucho, aquel meniño, coma berciano de estirpe por parte da súa nai e por Balboa dereito se cadra dos García Rodríguez de Varcarce Balboa que J. M. Balboa (tamén), historiador de Cacabelos, recorda orgullosos e poderosos señores pertigueiros, entre outras cousas, do mosteiro de Carracedo. En canto ao *Coloquio*, case sempre se ten dito, seguindo as palabras literais e homildosas do autor, que non é senón unha práctica docente destinada á utilidade de aprender ou ver en función as voces galegas que el arrepañara nas súas viaxes ou conservaba na súa memoria pontevedresa. Polo contrario, eu considero esta obra de lectura fascinante e dotada de calidades literarias moi orixinais.

É ben verdade, ilustres colegas, que, moi no espírito dezaoitesco, Sarmiento ensarela (el di así) nas *Coplas* palabras a fío e por veces en afluencia de enxurrada e intención mostrativa da riqueza millonaria do noso léxico, aínda que tamén o é o feito de que os pronomes persoais átonos ás veces lle beillan ao modo *castelán* (el introduce esta pala-

bra nas letras galegas) ou, se queren, ao brasileiro, como tamén o é a presenza constante de algún castelanismos non desexábel como é *lexos*. Neste sentido, sería bon que nos nosos dicionarios se deborcasen dunha vez todas estas palabras, por el explicadas en parte, incluídas aquelas que algúns lexicógrafos excesivamente enxebristas teñen considerado lusismos: como os días por feiras, *pancada*, *ouvir*, *ollar*, *doudice*, *mixiriqueiro*, *preto*, e unha chea delas máis, entre as cales se encontra (catro ou cinco veces, por se algún non quer caldo) a verba *Saudade*. Aínda que desta palabra e da súa historia cultural xa escribiu páxinas definitivas Alonso Montero hai uns cincuenta anos, cómpre hoxe facernos acordandes.

O caso é que se trata dun poema longo de 4.800 versos hexasílabos concretados en copliñas en torno ao prototipo «Meniñas de Noia/ cando van ao Mato» que el cita e eu recollín en versión século XX, transformada en «as de Samieira/ cando van co gando/ espichan a vara e bailan o tango». Alternanse diferentes voces, polo que Camilo Valdeorras ten defendido a súa condición dramática (non todas as voces previstas no plan inicial), e o estilo confeso é rústico, pueril, mulleril e, en suma, menor; en todo caso apropiado á condición humilde (criados, segadores, labregos) das *personae*. E o relato progredede, presuntamente reproducido por un Marcos da Portela que ao final se esvaece no ar, arredor de diversos temas que se van suscitando nunha tertulia ou *simposición* no que se come e se bebe. Nin neoclásico, nin anacreóntico, nin filosófico, nin fabulístico, este texto resúltanos máis viciño, próximo e sentimentalmente afín que a maioría dos seus contemporáneos do XVIII nas nosas literaturas próximas. Ao mellor é impresión que nos dá o estar escrito nunha lingua que ningún literato, ou case ningún, utilizaba ao tempo. A lingua condiciona a enunciación.

Cronicamente contemporáneo, verista, realista, o relatorio dos personaxes non é campesino principalmente, senón que describe acontecementos na Capital de España sempre relacionados coa vida galega, principalmente usos e costumes populares, non rurais, da vila de Pontevedra. Non hai esfollas, cavas, seituras, vendimas, romerías, vodas, fiandóns, seráns, fiadeiras. Pouco antes (1721), Montesquieu puña dous persas para presentar a sociedade europea desde puntos de vista culturais diversos. Usbe e Rica son o Perucho, a Maruxa, o Xepiño, a Minguíña que ollan a Corte, o enterro de Felipe V, a exaltación de Fernando VI. Nas *Coplas* hai descripcións, o máis brillante, e estas cousas presentadas sonno desde fóra, desde o Outro, desde o individuo humilde, emigrado e galego (sen papeis, porque, por non os ter, cóntase eiquí que levaban os segadores ás guerras e á tropa: Dime Xorxe, cómo fostes parar á tropa).

E o Outro, galego en Corte, ve o rei morto con ollos satíricos, digo brutais, digo esperpénticos. Ao Felipe V o Outro, véo ridículo no pasamento; nada da nobreza con que fina o pai de Jorge Manrique: «Oh mon Dieu, mon Dieu/ falou por extremo./ Que-douse en Mon Dieu/ morto sen remedio», aquel primeiro Borbón de todos. Logo, embalsámanno no romanzón con palabras que anuncian Valle-Inclán, lañándoo coma marrao

ou xorelo: «Sacáronlle as magas/ botáronlle dentro/ sal e máis vinagre,/ allos e mais cheiros». Automática represión de Maruxa: «Fe, pu, como fedes,/ Perucho fedello,/ con conto tan podre,/ tan porco e fedento! // Coidei que poñías/ por caso e exemplo/ cando no Nadal/ no noso terreo/ matan, lañan, salgan/ os porcos ben cheos,/ e fan os touciños/ e mais os codelos».

Estas cousas revelan un Sarmiento pouco fascinado pola Monarquía (digamos) Española, pero o seu animus licíase na desculpa: falou o persa, ou o indio, ou o marroco, ou o rústico galego. Marcos da Portela cifra a mensaxe, en notario. Sarmiento, bravo Sarmiento, elídese. Non se responsabiliza.

Estamos perante un texto burlesco, que mesmo na burla anticlerical anuncia Curros, a presentarnos cregos (*crego* e *frade* son as palabras que utiliza; non hai eiquí *eclesiásticos* nin *presbiteros*, moito menos *sacerdotes* segundo a terminoloxía de Pío IX) comellóns e ridículos: «Todos cantos frades/ ían no enterro/ levaban alforxas/ de la ou de lenzo/ Disque alí botaran/ viño, pan e queixo,/ e mais empanadas/ e mais un torresmos./ Eu ben vin as botas,/ afellas, eu creo,/ nin ían buxanas/ nin cheas de vento».

Pro en descargo do «anticlericalismo» de Sarmiento hai que decer que, alén de criticar, en plan Frai Gerundio de Campazas, certa oración fúnebre dun Centro Gallego de Madrid (avant la lèttre) por Don Filipe, imponse contextualizar: Sarmiento vía con lucidez e horror a política do Marqués de Pombal (*Carballo* e o *Carballismo* dicía el nunha carta a seu irmao Xavier) contra os Xesuitas de Portugal, política que el vía vir a España e ao Mundo: había que pór as barbas bieitas a remollo (así escribía el) e a Revolución Francesa era presentida polo sabio. A desposesión do poder das institucións católicas, o mundo contemporáneo: Mendizábal, Madoz.

As coplas rin, a cachón. Nelas os sexos humanos desputan e as raparigas pobres son tan ceibes de lingua coma os rapaces; o corpo, digamos por Bakhtin, maniféstase en forma de comida. Todos comen, e asistimos na Chan de Parafita á constitución de Kjiokemoldingen de restos de mariscos contemporáneos. Está presente a gastronomía tradicional e a de elite, cos seus pratos fríos, e tamén unha serie de recursos de docería. De porparte, e para máis Bakhtin, o carnaval, o entroido, a moxiganga, o xogo, a festa, o disfrace, inundan o poema e choutan de Madrid, do bon pobo de Madrid, a Pontevedra e ao que el chama o Reino (o de Don García). Bébase «a barba regada».

Ollai vós, señoras e señores: Sarmiento, logo de utilizar o Marcos da Portela de intermediario (díxoo Alonso Montero) interrompe o poema sen rematalo. Súpeto, acábase. E acábase abrupto cando se anuncia que os populares da Chan de Parafita van falar do Goberno, van falar da Política. ¿Autocensura? Sei eu ben. Sarmiento, no poema e nas súas cartas privadas e obras semipúblicas e informes oficiais, é claro: unha peza orgánica do Despotismo Ilustrado. Aínda alí ten preferencias: el quer un rei absoluto como Federico de Prusia, que protexía Voltaire, quen por certo naceu un ano antes e morreu seis despois de Sarmiento. Non quer o goberno de Pombal en Lisboa, a quen o dito Voltaire

Ile dedicara páxinas digamos que solidarias. Como home da súa Relixión (digo orde), do seu rexime, estamentalista sen dúbida, desexa cambios en favor do pobo, dos humildes, de Galicia, e en desfavor da sin razón política. Pro venta e teme, lúcido, a Revolución.

Ollai vós: Sarmiento, neste poema, excelente e único, que saíu ao mundo sen antecedentes e cuxo autor non coñeceu competidores ou en vida sucesores, pon os alicerces do Rexurdimento literario e da construción nacional da Galicia contemporánea. Difundido despois de 1745, o *Coloquio* coñeceu copias e mais copias manuscritas. Xa nunca máis deixou de influir e de ser farol que indicaba un rumbo. Axeitos indícanos como, en Pontevedra, os de *El País* o reivindicán. Xoán Manuel Pintos editao. Logo, o esquema dos fitos principais do noso Rexurdimento son, nunha década que fundamenta o presente da literatura galega: O *Coloquio* de Sarmiento no XVIII e na base do movemento; en 1853 a *Gaita Gallega* de Pintos; en 1859 a edición do *Coloquio* de Sarmiento polo mesmo Pintos; en 1861 os *Ensaíos* de Fernández Morales; en 1862 o *Album de la Caridad*; *Cantares* de Rosalía de Castro en 1863.

Penso eu, polo tanto, que o *Coloquio* foi lido ben polos Precursores e, entre eles, acadou o eco de que era merecente. Suscitou un sistema, que se foi articulando ao seu redor e o seu influxo central aínda proseguiu durante un tempo mais dilatado. Entre 1876 e 1890, Valentín Lamas Carvajal non acha mellor título para un periódico en galego ca o de *O Tio Marcos da Portela*. En 1888-1889, o mesmo Lamas non volve atopar mellor nome de autor ficticio do seu *Catecismo do Labrego* (un dos libros galegos máis lidos de todos os tempos) ca o do heterónimo do Padre Sarmiento, agora vestido de cirolas e ao tempo que fardado de frade transgresor. Aínda no 1898 o maragato-galego Antolín López Peláez, devoto de Sarmiento, edita de novo as *Coplas*. Elas seguen a rexer.

Sarmiento, Marcos de Portela, as *Coplas*, están na base do Rexurdimento Galego. E iso merece considerar varias cousas. Que son estas: as *Coplas* estabelecen un modelo fixo, ou eixo tópico, sobre o que xira toda a literatura galega posterior. O pobre como protagonista narrativo; a crítica anticlerical; a gaita, a sanfona, a muiñeira e a chouteira (ghota) como distintivos tradicionais; a Saudade como verba superior e simbólica que serve para identificar privilexiadamente a nosa literatura nacional; e outras varias cousas que agora non son do caso pro entre as cales incluíríamos a Paisaxe, sequer en estado embrionario. E aínda: unha proposta de lingua culta diferenciada da portuguesa e da castelá, acompañada do seu correlato de programa ortográfico. Todo estivo primeiro nas *Coplas*, tan desprezadas, de Sarmiento.

Señoras e señores académicos, señoras e señores convidados, beizón por me terdes aturado.

Dixen.

* Texto lido o día 18 de maio do 2002 no Teatro Vilafranquino de Vilafranca do Bierzo, no acto literario co que a RAG honrou ao Padre Sarmiento.